

PSIHOLOGIA SOCIALĂ EVOLUȚIONISTĂ

1. Perspectiva evoluționistă în psihologie

Psihologia socială evoluționistă reprezintă o tentativă de a da sens comportamentului uman, cu toată flexibilitatea și complexitatea lui, în limitele unor reguli derivate din selecția naturală. Ea ne permite să elaborăm explicații asupra naturii umane pe care psihologia socială tradițională nu le poate oferi.

Modelul științei sociale standard, clădit pe ideea că dispozițiile și comportamentele indivizilor sunt în funcție de rolurile sociale și de socializare, este tot mai mult contestat astăzi de adepții teoriei evoluționiste moderne. Sociobiologia, de exemplu, se concentrează asupra originilor comportamentului și susține ideea unui control genetic rigid. Dimpotrivă, deși membră a aceleiași familii teoretice, psihologia evoluționistă folosește principiile evoluționiste pentru a face legătura între funcția originală a unui comportament anume și mecanismele psihologice curente, iar flexibilitatea este o caracteristică esențială a acestor mecanisme.

Psihologia socială evoluționistă nu este un domeniu de cercetare în psihologia socială. Ea presupune mai degrabă transferarea principiilor biologiei evoluționiste la obiectul psihologiei sociale. Psihologii sociali se ocupă cu procese și teorii derivate din fenomene specifice, ca atribuirea, identitatea socială, disonanța cognitivă, etc. Psihologii evoluționiști încep cu principiile selecției naturale, care le îngăduie să construiască o teorie a naturii umane, deci o concepție generală despre cum se comportă ființele umane. Din aceasta sunt deduse și testate teorii și ipoteze specifice.

2. Selecție naturală și comportament

În *Originea speciilor*, Darwin a făcut o analogie între selecția naturală și selecția animalelor domestice și a plantelor de grădină de către om. Gospodarul poate să aleagă anumite trăsături individuale pentru a fi rezezentate în generația următoare. În natură, selecția survine deoarece anumite varietăți sunt mai capabile decât altele să supraviețuiască și să se reproducă într-un mediu anumit. Indivizii care produc urmași mai viabili și mai adaptați decât

Cursul 34

ai altora în condiții de climat ostil, penurie de hrana și prezență a dușmanilor naturali au potențial reproductiv (fitness).

Darwin s-a interesat de evoluția structurilor fizice. Darwiniștii moderni sunt mai curînd interesați de evoluția comportamentului. Totuși, același principiu general al adaptării se aplică oricărui comportament cu o bază ereditară. Tendința multor mamifere și păsări de a manifesta atașament emoțional pentru puii lor reprezintă o adaptare. Fără ea supraviețuirea puilor n-ar fi posibilă. Acest exemplu din biologia evoluționistă ilustrează o manieră de a înțelege comportamentul animal în termeni de contribuții trecute la supraviețuire și reproducere. Psihologia socială evoluționistă are o abordare similară. De exemplu, în loc de a privi tendința spre violență a bărbaților tineri ca o urmare a învățării sociale sau a frustrării, ea o înțelege ca un rezultat al faptului că în trecut această tendință a contribuit la obținerea de resurse și status și la facilitarea accesului la femeile rîvnite.

3. Comportamentul altruist și teoria potențialului de reproducere inclusiv

Biologii evoluționiști utilizează termenul de comportament altruist pentru a se referi la comportamente ce amplifică potențialul de reproducere al altui individ, în ciuda unui cost (în termeni de potențial de reproducere) suportat de donator. În lumea animală există multiple exemple de comportamente altruiste: un babuin mascul poate sări în ajutorul celui ce luptă cu un babuin din alt grup; gaițele mexicane hrănesc adesea puii altora; cîinii sălbatici vînează în colaborare și împart hrana cu cei ce n-au vînat, etc.

Psihologii sociali au studiat condițiile în care indivizii umani se angajează în comportamente altruiste. Ei nu definesc comportamentul prosocial în termeni de potențial de reproducere, ci în termeni de intenție de a face ca altă persoană să aibă un beneficiu. Cercetările din această sferă teoretică au luat în calcul impactul unor variabile ca personalitatea, normele sociale, raportul costuri-beneficii asupra luării deciziei de a acorda ajutor.

La prima vedere, reconcilierea selecției naturale cu astfel de comportamente este dificilă. Darwin a înțeles selecția naturală ca presupunînd adaptări în folosul individului. Prin anii '60 biologii au început să privească adaptările ca fiind în folosul grupului sau al speciei. Din acest punct de vedere, explicarea comportamentului altruist devine facilă.

Darwinismul modern presupune ca esențial pentru procesul de reproducere transferul genelor către generația următoare. Aceste gene reprezintă unitățile reale ale selecției. De

Cursul 34

aceea, genele cu efecte asupra structurilor de comportament puse în slujba adaptării vor apărea tot mai frecvent în generațiile următoare. Din acest punct de vedere, n-ar trebui să existe un mecanism care să perpetueze genele ce determină comportamente altruiste. Totuși, în cursul evoluției s-a dezvoltat o modalitate de a selecta comportamentele efectuate în folosul altora.

În teza sa de doctorat susținută în 1964 la Oxford, W.D. Hamilton a revoluționat biologia populând teoria potențialului de reproducere inclusiv. După părerea lui, noțiunea clasică de potențial de reproducere este prea îngustă pentru a explica o serie de conduite animale concrete. Potențialul de reproducere clasic este o măsură a succesului reproductiv al unui individ - succesul său ca strămoș în a transmite genele spre generația următoare. Potrivit lui Hamilton, selecția naturală va favoriza caracteristicile ce determină transmiterea genelor unei persoane, indiferent dacă persoana respectivă este un strămoș direct. Dacă ne ajutăm fratele, sora sau nepotul de frate să devină strămoși, oferindu-le resurse, protecție, etc., facilităm transmiterea genelor lor. Astfel, îngrijirea propriilor copii (investiția parentală) nu este decât un caz special de protejare a rudelor care ne poartă genele.

Ideea potențialului de reproducere inclusiv constituie astăzi principiul explicativ al comportamentului altruist în științele evoluționiste. Se poate astfel da seama de faptul că legăturile de rudenie sunt atât de importante în toate societățile umane. Utilizarea străinilor în experimentele de psihologie socială a făcut să fie neglijată rudenia - puține manuale o menționează. Totuși, legăturile de rudenie joacă un rol esențial în conduita altruistă. Într-un studiu din 1994, Burnstein, Crandall și Kitayama au verificat dacă indivizii respectă predicțiile teoriei potențialului de reproducere inclusiv când se comportă altruist, fie în cazuri extreme, de viață și de moarte, fie când e vorba numai de un serviciu insignifiant. Subiecților li se prezentau situații ipotetice și li se cerea să aleagă între trei persoane cărora le-ar fi putut acorda ajutorul, persoane diferite ca grad de rudenie, dar și ca sex, vârstă și stare de sănătate. Concluziile autorilor arată că subiecții țin cont în bună măsură de rudenie, mai cu seamă în scenariile în care era în joc viața cuiva.

Într-un alt studiu, doi autori americani au examinat cazuri de cooperare în omucideri. Pornind de la ideea că asasinatul constituie un rezultat extrem al competiției și că a colabora la uciderea cuiva este o aventură deosebit de riscantă, autorii au avansat ipoteza (derivată din principiul potențialului de reproducere inclusiv) că ucigașii sunt mai apropiați între ei decât fiecare din ei cu victima. Ipoteza aceasta a fost confirmată utilizându-se date istorice, criminologice și etnografice. De exemplu, în Anglia secolului al XIII-lea, două treimi din

Cursul 34

omucideri au implicat doi sau mai mulți ucigași, iar probabilitatea ca ucigașii să fie rude a fost de șase ori mai mare decât probabilitatea ca victima să fie legată prin legături de rudenie de unul din ucigași.

4. Selecția sexuală și investiția parentală

Darwin a înțeles că selecția partenerilor sexuali și accesul diferit la partenerii sexuali este o formă a selecției naturale. În opinia lui, selecția sexuală a condus la evoluția multor diferențe caracteristice pe care le regăsim în regnul animal. De pildă, marele biolog englez a privit faptul că masculii sunt mai mari, ca și specializarea lor pentru luptă, ca niște consecințe ale competiției lor pentru femele. Femelele aleg masculi cu anumite caracteristici, iar lucrul acesta, în cazul unor specii (de exemplu, păunul) a determinat apariția unor însemne masculine foarte elaborate.

Abia în 1972, Trivers a putut explica de ce, în general, selecția sexuală ia forma competiției între masculi și a posibilității femelelor de a alege. Trivers a intuit în mod genial că acestea nu reprezintă simple consecințe ale sexului animalului, ci apar ca urmare a dezechilibrului în contribuția parentală asociată celor două sexe. El a utilizat termenul de *investiție parentală* pentru a se referi la eforturile depuse și la timpul petrecut spre a produce hrană pentru pui, ca și pentru incubarea, hrănirea și protejarea puilor. În cazul celor mai multe specii, investiția femelei este mai mare decât cea a masculului. De aceea, pe femelă ar costa-o mai mult să reînceapă ciclul reproductiv. Dimpotrivă, masculul nu trebuie decât să producă mai multă spermă pentru a reîncepe din nou.

Trivers a postulat că acest dezechilibru conduce la strategii reproductive diferite în cazul celor două sexe. Întrucât femelele au mult mai mult de pierdut dacă sunt nevoite să reînceapă ciclul reproductiv, ele se vor arăta foarte selective în alegerea partenerilor, preferându-i pe cei cu potențial reproductiv ridicat. Masculii pot, în principiu, să fertilizeze multe ouă și să părăsească mulți pui. În practică, lucrul acesta este limitat de competiția dintre masculi și de posibilitatea femelelor de a alege; astfel, unii masculi abandonează mulți pui, iar alții nici unul. Se poate vorbi, ca atare, de o varietate mai mare în succesul reproductiv al masculilor decât al femelelor, iar lucrul acesta se aplică și la specia umană. Studiile de sociobiologie citează adesea exemplul împăratului Moulay Ismail al Marocului (1672-1727), care a avut mai mult de 1000 de copii. Genele sale au fost în largă măsură prezente în generația următoare, în vreme ce genele oricărui din eunucii ce păzeau haremul său nu au

Cursul 34

fost deloc prezente. Recordul feminin este mult mai modest, confirmând teoria investiției parentale: în veacul al XIX-lea, o femeie din Rusia a născut 69 de copii. În regnul animal nu este de obicei posibil ca un mascul să obțină asemenea resurse și să aibă un astfel de output reproductiv, dar masculii ce câștigă competiția cu ceilalți au mai mulți descendenți. În aceeași măsură, rămâne valabil faptul că femelele au mai puțini descendenți decât masculii.

Cînd amîndoi părinții sînt absolut necesari pentru supraviețuirea puilor, investiția parentală a masculului devine egală cu aceea a femelei, iar competiția inter-masculi se reduce. În cazul cîtorva specii de păsări, masculul este cel ce are o contribuție parentală considerabil mai mare, clocind ouăle. În aceste condiții apare *poliandria*, un sistem de parteneriat sexual în care o femelă se împreunează cu mai mulți masculi. La aceste specii se observă o inversare a diferențelor obișnuite în comportament dintre cele două sexe.

Atunci cînd fertilizarea are loc în corpul femelei și partenerii colaborează la creșterea copilului, nu există indici absolut credibili cu privire la paternitate. De aceea, masculul riscă să crească descendentul altui mascul. Posibilitatea aceasta nu există pentru femelă, maternitatea fiind întotdeauna certă. În aceste condiții, masculii își iau măsuri de prevedere pentru a nu fi încornorați: ei păzesc femela în perioada împerecherii, și în multe cazuriucid puiul femelei rezultat dintr-un parteneriat sexual anterior înainte de a se împreuna cu ea.

5. Comportamentul reproductiv uman

Spre deosebire de cimpanzei, rudele apropiate ale omului, relațiile între partenerii umani au, în general, o durată mai îndelungată. În plus, copilul este îngrijit de ambii părinți. În foarte multe culturi, lucrul acesta ia forma monogamiei - perechi stabile de mascul și femelă. Totuși, există o diferență de mărime între bărbat și femeie, care sugerează că în cursul evoluției a existat o competiție inter-masculi, deci o tendință spre poliginie (formă de parteneriat sexual în care un bărbat are relații cu mai multe femele). În unele societăți contemporane, bărbatul se poate căsători oficial cu mai multe femei. Atunci cînd bărbații puternici, ca de exemplu conducătorii autocrați, pot controla sau atrage femei, apare poliginia extremă. Cînd femeile aleg bărbați celebri (de exemplu, staruri de cinema sau staruri rock) pentru legături de scurtă durată, avem de-a face cu aranjamente sexuale mai promiscue. Diversitatea formelor de parteneriat sexual uman este ilustrată și de faptul că există societăți foarte sărace în care este permisă poliandria - mai mulți frați împart o soție.

Cursul 34

Explicația invocată în mod obișnuit pentru această varietate constă în aceea că bărbații caută pe cât posibil diversitate sexuală, dar dacă opțiunea lor este blocată de alegerile femeilor, ei acceptă relații monogame și în cazuri extrem de rare, poliandria. Femeile au o tendință constantă spre monogamie, cu excepția cazurilor când există diferențe mari în ceea ce privește potențialul de reproducere și resursele între masculii disponibili - în situația din urmă ele acceptă poligamia.

S-a demonstrat că preferința pentru strategii sexuale diferite se regăsește și în relațiile homosexuale. Bărbații manifestă opțiunea pentru parteneri multipli și în cazul când au drept parteneri sexuali alți bărbați, deci atunci când nu formează obiectul alegerii femeilor. Masculii din comunitățile gay din Statele Unite aveau numeroși parteneri sexuali înainte de apariția maladiei SIDA, în vreme ce legăturile sexuale ale lesbienele seamănă mult cu cele ale cuplurilor heterosexuale. Aceste fapte confirmă ipoteza că activitățile sexuale ale bărbaților sunt limitate de alegerile femeilor.

Pentru a dovedi diferențele între strategiile sexuale ale bărbaților și femeilor, multe studii au folosit chestionare, în care se adresau întrebări cu privire la opțiunea subiecților în diferite contexte sociale. De pildă, majoritatea studenților americani coopțați într-o cercetare au răspuns afirmativ la întrebarea “Ați accepta să aveți relații sexuale cu o fată pe care nu o cunoașteți și care este la fel de atrăgătoare ca și prietena dvs.?” Dimpotrivă, 80% din studentele chestionate au răspuns negativ la această întrebare.

Bărbații fac compromisuri în relațiile heterosexuale, manifestând fie tendința spre poliginie (când costurile sunt reduse), fie tendința de a forma relații durabile. S-a arătat, încercându-se să se găsească suport empiric pentru aceste idei, că tinerii americani folosesc criterii diferite pentru alegerea partenerilor de scurtă durată și a celor de lungă durată.

Din teoria lui Trivers pot fi, de asemenea, derivate predicții cu privire la criteriile utilizate de cele două sexe în alegerea partenerului. Bărbații valorizează tinerețea și înfățișarea fizică atractivă; aceste două caracteristici sunt legate de starea de sănătate și de potențialul reproductiv. Întrucât contribuția bărbaților la reproducere este mai puțin legată de vîrstă și de atributele fizice, aceste caracteristici nu reprezintă în mod necesar priorități pentru femei. Mai curînd, femeile își bazează alegerile pe pe statutul bărbaților și pe resursele pe care aceștia le dețin. Studiile interculturale au evidențiat că bărbații caută femei tinere și frumoase, iar femeile caută parteneri maturi și bogați.

Cursul 34

6. Competiția în interiorul grupului sexual și omuciderea

În rîndul bărbaților găsim nu numai o mai mare variație în succesul reproductiv, dar și o durată medie mai scurtă a vieții. Din punctul de vedere al psihologiei sociale evoluționiste, aceasta din urmă constituie rezultatul competiției masculine. Cu cît beneficiile potențiale în ceea ce privește reproducerea sunt mai mari, cu atît bărbații își riscă viața într-o măsură mai mare pentru a le obține.

În toate culturile, bărbații tineri sunt recunoscuți pentru înclinația de a-și risca integritatea corporală în vederea obținerii stimei și a statusului pentru ei înșiși, pentru colegii de generație sau pentru cei în vîrstă din grupul lor. S-a arătat, de exemplu, că excesul de viteză la volan este asociat cu faptul de a fi bărbat și a fi tînăr. Rata accidentelor nu este legată atît de neatenție și de erori, cît de tendința de a încălca regulile de circulație și a risca. De asemenea, majoritatea sentințelor cu închisoarea pe viață se pronunța împotriva bărbaților tineri. În toate societățile studiate pînă acum, crimele în interiorul grupului sexual sunt cele mai numeroase în cazul bărbaților tineri.

7. Înșelarea partenerului (încornorarea) și gelozia

Folosim termenul de încornorare pentru a ne referi la cazul bărbatului adus în situația de a crește fără să știe copilul altuia. Nevoia de a asigura presupusul tată de paternitatea sa a fost pusă în evidență de antropologii sociali. Aceștia au identificat o tendință a rudelor de a aprecia că noul născut seamănă într-o măsură mai mare cu tatăl decît cu mama. În folclor, adulterul femeii este văzut ca o violare a drepturilor de proprietate ale soțului. Numai societățile occidentale moderne au impus un singur standard pentru aprecierea adulterului bărbatului și femeii. Întotdeauna s-a admis că adulterul este deosebit de periculos prin emoțiile pe care le declanșează. Bărbații care-șiucid nevestele acționează fiindcă le-a fost lezat simțul proprietății. Ei o fac fie din gelozie, fie ca răspuns la intenția femeilor de a-i părăsi. Majoritatea femeilor ce-șiucid soții o fac din cauza maltatării și a abuzurilor repetate și severe.

În studiul din 1972, Trivers a făcut predicția că bărbații geloși sunt preocupați să restrîngă accesul sexual la partenera lor, pentru a se asigura de paternitatea lor asupra copilului, în vreme ce gelozia femeilor se accentuează dacă există posibilitatea transferului resurselor deținute de bărbat (investiția lui parentală potențială) spre o rivală. David Buss și colaboratorii săi (1992) au avansat ipoteza că bărbații sunt deranjați de infidelitatea sexuală

Cursul 34

mai mult decât femeile, iar femeile suferă mai mult atunci când există o infidelitate emoțională (deci posibilitatea ca partenerii lor să aibă o legătură emoțională profundă cu o altă femeie). Într-unul din experimente, cercetătorii au cerut subiecților, studenți, să se gândească la o relație de dragoste pe care au avut-o sau pe care o au și să-și imagineze, în funcție de condiție, fie că partenerii lor s-au îndrăgostit de o altă persoană, fie că fac dragoste cu o altă persoană. În urma aplicării unor chestionare, a reieșit că 60% din bărbați suportă mai greu scenariul sexual decât scenariul ce presupune infidelitatea emoțională, în vreme ce peste 80% din femei apreciază ca fiind mai gravă situația în care partenerul lor a făcut o pasiune pentru altă persoană. Experimentatorii au efectuat și măsurători fiziologice, confirmând rezultatele reieșite din răspunsurile subiecților la chestionare. Ei au măsurat activitatea electrodermală, pulsul și activitatea electromiografică (mișcările mușchilor feței). Pentru fiecare subiect s-au măsurat reacțiile la imagini neutre, precum și la cele două scenarii de infidelitate. Rezultatele au reliefat că bărbații resping într-o măsură mai mare posibilitatea infidelității sexuale decât femeile.

8. Concluzii

În mod ideal, psihologia socială evoluționistă ar trebui să ne permită să obținem ceea ce lipsește din psihologia socială convențională - o viziune coerentă asupra naturii umane. Potrivit psihologilor evoluționiști, selecția naturală produce indivizi care se comportă respectând strict niște principii generale, dar care pot dovedi și o flexibilitate adecvată circumstanțelor.

Din perspectiva principiilor generale, nu ne așteptăm ca oamenii să ajute pe oricine, să-și abandoneze copiii și să crească progeniturile altora; nu ne așteptăm ca femeile și bărbații să abordeze relațiile sexuale în același fel și nici ca bărbații tineri să se comporte într-o manieră prudentă. Toate aceste comportamente sunt posibile în cazul ființelor umane - căci, spre a fi efectuate, nu necesită aripi ori un IQ de 300. Ne putem, desigur, imagina împrejurări în care oamenii desfășoară astfel de comportamente. Este important să observăm însă că, în general, conduita lor este cu totul diferită, iar teoria selecției naturale indică de ce se întâmplă aceasta.

Notă

Ștefan Boncu – Psihologie socială

Cursul 34

Textul acesta este un curs universitar, redactat exclusiv pentru nevoile studenților

Textul a reprezentat suportul pentru cursul de psihologie socială ținut între anii 1998-2004 la Universitatea “Al. I. Cuza” din Iași și la Universitatea de Vest din Timișoara.

Se cuvine să avertizăm asupra faptului că expresii, fraze, chiar paragrafe au fost preluate din manuale americane de psihologie socială sau din marile reviste ale disciplinei fără a fi menționată sursă. Asupra acestora, autorul nu revendică decât dreptul de a le fi tradus.